

Валентина ШАНДРА
(Київ, Україна)

**Совісні суди
в оцінці сучасників
(остання чверть XVIII ст. – 1860-ті рр.)**

Суто наукове з'ясування історії влади, її організаційних форм, управлінських механізмів, запровадження тих чи тих інститутів, як правило, базується на структурно-функціональному аналізі, що здійснюється переважно на основі законодавчих актів. Такий тип джерела, скоріше за все, вказує на ідеальний варіант організації суспільства, до якого прагне верховна влада. В дослідницьку роботу мало залучаються, а значить, і не враховуються думки сучасників, і це при тому, що саме вони зверталися до послуг влади, оцінювали її ефективність, зокрема, й через ставлення до них посадовців, як носіїв владних повноважень. Чи враховувала верховна влада, запроваджуючи нові владні структури, прагнення та побажання населення? Адже будь-які заходи влади в разі їхнього ігнорування будуть приречені на поразку. Якими ідеями переймалися ті, хто конструював владні механізми, та до яких засобів вдавалася держава, аби досягти своєї мети? Як до виконання своїх службових обов'язків ставилися посадовці?

Ці та подібні запитання спонукали з'ясувати історію функціонування однієї з найекзотичніших державних інституцій Російської імперії кінця XVIII – початку 1860-х рр. з промовистою назвою – совісний суд. І доки історики сперечаються та з'ясовують питання штучності та доцільності його створення, філософи та політологи аналізують його морально-етичні основи, а правники, навпаки, дошукуються витоків ідей цього суду – англійської, російської чи української судової традиції, а також його процесуальних норм – пропоную залучити до розмови й довіритися тим, хто так чи інакше засвідчив своє розуміння завдань совісного суду. Тих, хто безпосередньо з ним мав справу як в практиці повсякдення, так і час від часу, їхні міркування та роздуми про моральність влади.

А поки що обмежимося короткою довідкою про совісний суд, який був створений 1775 р. внаслідок адміністративно-територіального реформування губернської влади Катериною II разом з мережею станових і всестанових судів. Совісні були віднесені до категорії спеціалізованих і повинні були зіграти роль третейського суду і частково роль прокуратури у цивільних позовах, адже юрисдикція совісного суду передбачала розгляд справ, пов'язаних із наглядом, бо до нього мали надходити скарги арештованих та ув'язнених. Він чинив суд над злочинами малолітніх, божевільних. До меж його компетенції відносилися також майнові справи конфліктного характеру, коли сторони, що перебували у суперечці, намагалися її поладити через примирення, а не обвинувачення та покарання. До компетенції совісного суду належали також і справи про чаклунство, чари і забобони, а також знахарювання, які кваліфікувалися законодавством у просвітницькому розумінні цих соціальних явищ як прохви «глупости, обмана и невежества» [19, с.275].

Специфіка совісного суду полягала в тому, що значна категорія справ в межах його юрисдикції розглядалася далеко не завжди на основі закону, з його, як правило, каральними функціями. Совісні судді орієнтувалися на людину та обставини, що змусили її вчинити зле. Суддівський корпус, за задумом Катерини II, формувався на виборному принципі з переважанням суддів і судових засідателів дворянського походження. З обраних на дворянських зібраннях кандидатур генерал-губернатор схвалював одну з них на посаду совісного судді.

Власне, своє розуміння ідеї, принципів та практик совісного суду верховна влада втілила у законодавчому акті «Учрежденный для управления губерниями» 1775 р., над текстом якого Катерина II працювала особисто, шліфуючи якість кожної його глави [10, с.444]. Адже вона намагалась запровадити в судову практику нові для російського судочинства поняття, й зокрема принцип невинуватості, ідею гуманності, людяності, що не лише проголошувалися, а й гарантувалися законом. Створення совісного суду мало забезпечити будь-кому з підданих однакові права перед законом та особисту безпеку [1, с.175]. Його поява символізувала новий етап у взаємовідносинах монарха з його підданими.

Чи знайшли проголошені ідеї розуміння та підтримку в оточенні самої імператриці? Безперечно. Надзвичайно цікавими є висловлювання з приводу совісного суду сенатора, статс-секретар Катерини II О.В. Храповицького (1749–1801), котрий у власних «Записках» звернув увагу на схвальні слова імператриці щодо цієї судової інстанції, якими

вона, поміж іншого, намагалася мобілізувати почуття моральної відповідальності кожної людини за свою поведінку та вчинки як перед собою, так і перед оточуючими: «Один только безсовестный отказывается от призыва в совестный суд» [17, с.3]. В «Записках» також зауважено один випадок, коли адмірал, граф О.Г. Орлов-Чесменський наполягав, аби розподіл маєтку генерал-поручика О.С. Лопухіна з його невісткою розглядався в Московському совісному суді [17, с.51]. Князь О.А. Безбородько, хоча вже й після смерті імператриці, укладаючи проект державних і суспільно-політичних реформ, в одній зі своїх «Записок» 1799 р. розмірковував про потребу вищого совісного суду, який не був створений Катериною II. Цей суд мав би розглядати справи, що вимагали «уважения по человечеству». Тож з урахуванням цих обставин він мусив, виконуючи каральну функцію, вдаватися до полегшених вироків. Як і губернський совісний суд, вищий, на переконання канцлера, мав очолювати «высший» совісний суддя, а засідателями були б депутати від дворянства, міщанства та селянства (по дві особи) [5, с.297].

З ситуацією, дещо подібною до справи О.Г. Орлова-Чесменського, зіткнувся й сенатор Г.Р. Державін, коли з'ясував звернення до верховної влади вдови поручика Алакаєва. Виявилось, що племінниця і вихованка скаржниці Анастасія витіснила її з власного маєтку. Не бажаючи починати судовий процес, вона просила заступництва в губернатора, який передав її справу на розгляд Уфимського совісного суду. Племінниця, певна річ, ухилялася від цього суду, і Г.Р. Державін нагадував губернатору про протизаконність самої спроби ухиляння [4, с.2]. Тож, сановне оточення Катерини II і її наступників на престолі намагалось активно впроваджувати в практику розгляд справ, що підлягали юрисдикції совісного суду.

Гуманізм ідеї совісного суду і практика його діяльності викликала розуміння й серед урядовців меншого масштабу, серед яких найпомітнішою є постать колезького радника Івана Мокійовича Наумова (кінець 1770–1833 рр.). Служба в канцелярії генерал-прокурора О.Б. Куракіна, в Межовому департаменті Сенату та стряпчим Московського губернського правління, під час якої він зустрівся з численними зловживаннями як приватних осіб, так і чиновників, спричинили його роздуми над шляхами поліпшення судової системи як такої. У його проєктах, переданих Олександрю I, який хоча й не послідовно, але все ж виявляв час від часу готовність розглядати проєкти реформ, була й пропозиція заснування «Дома практического правоведения», чи то організації, а чи установи, яка б не була «судилищем», а стала б «открытым адвокат-

ством» [15, с.143] та займалася підготовкою стряпчих. Ті б виконували функції адвокатів, припиняли б суперечки сторін мирним шляхом та захищали б тих, хто безневинно постраждав від судового переслідування, а також в'язнів.

Пропозиції І.М. Наумова, до речі, спершу підтримані Олександром І, не лише розвивали ідею совісного суду, а й вдосконалювали її, реалізуючи практичні механізми. До послуг його «Дому», що набув судово-адвокатського характеру, зверталися особи усіх станів. Навіть генерал-губернатор Москви Ф.В. Ростопчин користався з його послуг. Однак перші ж сутички з владними установами, які не визнавали адвокатури з її юридичною допомогою населенню, спричинили припинення ним судової практики. І.М. Наумов повернувся до державної служби чиновником з особливих доручень при генерал-губернаторові М.А. Милорадовичу. Свої роздуми та міркування з приводу совісного суду він виклав у кількох брошурах [11–14], на сторінках яких переконував, що категорія совісті має право на функціонування в юридичній сфері, оскільки «служит за руководство к жизни», адже людина керується у своєму житті не лише розумом, а й совістю, й тому совісний суд мусить менше звертатися до письмового документу, а більше – до суті справи [11, с.1, 3].

Важливими для дослідника мають бути враження від роботи совісного суду та оцінка його діяльності, що виходили з середовища службових осіб, і найперше, совісних суддів та засідателів, зокрема, як вони самі розуміли свої завдання і як ставилися до виконання службових обов'язків. Варто розпочати з «професійних» спогадів В.П. Орлова-Давидова (1810–1882), доктора права й почесного члена Академії наук, який здобув наукову ступінь в Единбурзькому університеті, слухав лекції Франсуа Гізо в Парижі і кілька років прослужив на посаді петербурзького совісного судді. У спогадах він поділився своїми враженнями від суддівської практичної діяльності. Йому, людині з європейською освіченістю та гуманістичними переконаннями, відразу кинулося у вічі, що за російським законодавством незначні правопорушення малолітніх злочинців караються жорстокіше, ніж тих осіб, що досягли повноліття.

Найперше, що здійснив В.П. Орлов-Давидов, так це чітко визначив вікові межі малолітніх (від 10 до 14 років), неповнолітніх (14-21 рік), повнолітніх (з 21 року) осіб, порівняв їх з розмірами покарань та їх поділом на цивільні і карні. До того ж він з'ясував вікові особливості переступів. Саме це йому дозволило не лише зауважити, а й пояснити

ти, чому в перехідний період від дитинства до зрілості збільшується кількість юнацьких злочинів. На думку Орлова-Давидова, у так званий хлоп'ячий вік («отрочество») пристрасті підлітків посилюються, і, відповідно, збільшується кількість правопорушень. Свої аргументи та пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства та наведення ладу у сфері правосуддя, він висловив Д.М. Блудову, міністру юстиції, головному діячу з підготовки «Уложеня о наказаниях» (1845 р.), законодавчого акту, який впорядкував каральну систему, певним чином унормувавши відповідність покарань розмірам злочинів [16, с.400–420]. Спогади В.П. Орлова-Давидова цінні, бо, по-перше, піддають сумніву твердження про непрофесійність, некомпетентність та низький рівень освіченості совісних суддів, а також переконують у їхніх можливостях реально впливати через творче виконання своїх посадових обов'язків на ухвалення відповідних законів. Подібне твердження можна вжити й до засідателів совісних судів. Один із них – дійсний статський радник Я.І. Де-Санглен (1776–1864), який, як і В.П. Орлов-Давидов, після солідної європейської освіти розпочав кар'єру викладачем німецької словесності в Московському університеті, а продовжував – директором канцелярії Міністерства поліції – залишив власні «Записки» біографічного характеру. Аналізуючи перехідну епоху від Павла I до Олександра I, він відзначив як позитивне явище відновлення останнім совісного суду, що, за оцінкою автора, вплинуло і на його подальшу долю [7, с.7]. Побоювання можливих переслідувань Павла I змусили Я.І. Де-Санглена, тоді перекладача у штабі віце-адмірала Г.А. Спиридова, як і багатьох з його сучасників, подати у відставку. Він вирішив оселитися в Нижньоновгородській губернії аби зайнятися обробіткою власних пустинних 300 десятин землі. Там місцеве дворянство при сприянні губернатора обрало його засідателем совісного суду. Першою справою Де-Санглена стало забезпечення недоторканості права особи й її безпеки, зокрема, правильності арешту одного з місцевих землевласників Нармондського. Ретельність, наполегливість, «красноречие и жар», виявлена ним у справі захисту невинного, привернула до нього увагу чиновників Петербурзької удільної контори, куди він одразу був запрошений на службу [7, с.8].

Суддя Н.М. Колмаков також проаналізував судовий устрій Катерини II, але його увага була зосереджена, скоріше, на вадах старого суду, серед яких – залежність від губернського керівництва, дворянський абсентеїзм. У своїх спогадах він все ще продовжував полеміку з противниками судової реформи 1864 р.: намагався вказати на її переваги,

спеціально не зупиняючись на совісному суді, але його критичні оцінки старої судової системи повною мірою стосувалися й суддівського корпусу совісного суду [9, с.511–544].

До важливих свідчень особи, яка безпосередньо виконувала обов'язки совісного судді на Правобережній Україні, належить щоденник Віктора Іпат'євича Аскоченського (1813–1879) [3, кн.7, с.30–52; кн.8, с.259–294], історика та журналіста, який з 1849 р. обіймав посаду голови совісного суду у м. Кам'янці-Подільському, поєднуючи її з головою палати губернського цивільного суду. На відміну від попередніх, його спогади наповнені фактами з життя місцевого чиновництва, яке, на переконання автора, переймалося більше особистим збагаченням, ніж виконанням службових обов'язків. Його записи ще раз переконують, що професія накладає певний відбиток на характер людини. В.І. Аскоченський, який і до того важко вживався в атмосферу чиновницького життя, у Кам'янці-Подільському, маючи невелике жалування, якого ледь-ледь вистачало на утримання та виховання малолітнього сина, активно взявся виправляти спосіб життя оточуючих, зокрема, обговорював поведінку пани, до якої залицявся місцевий прокурор. Не отримавши підтримки громадської думки, яка налаштувалась проти нього, а головне, всесильного Д.Г. Бібікова, він не зміг більше виконувати обов'язки совісного судді, й змушений був подати у відставку. Отримавши чин надвірного радника В.І. Аскоченський виїхав 1851 р. до Петербургу. До його панорами з влучними характеристиками та оцінками чиновників губернського рівня потрапив і його наступник Саноцький, якого він назвав «совісним» суддею, та зауважив, що він також не був популярним в колі чиновників, внаслідок чого з'являвся лише на офіційних урочистостях. Його супроводжував поголос, що він мав твердий та незалежний характер, користувався повагою в своєму середовищі, й умів використовувати авторитет у власних інтересах [3, кн.9, с.43; кн.11, с.288].

Джерельна база дослідження питання про довіру суспільства до совісних судів невелика. Серед свідчень сучасників першими варто назвати «Записки» Григорія Степановича Вінського (1752–1818) [6, с.101–102], дрібнопомісного українського шляхтича з м. Почеп Чернігівської губернії, який, отримавши освіту у Київській духовній академії, продовжив її в Петербурзькій полковій школі. Як було заведено на той час, Вінський розпочав військову кар'єру офіцером (каптенармусом) лейб-гвардії Ізмайловського полку, однак через підозри у незаконних фінансових оборудках був позбавлений прав дворянського стану та

засланий до Оренбурга. Певно, що остання обставина була однією з причин його досить критичної, а часом і злісної характеристики державних заходів Катерини II, через що радянська історіографія навіть зарахувала його до попередників О.М. Радішева. Тож Г.С. Вінський критично оцінював судову реформу Катерини II за різке збільшення чисельності суддівського апарату в губернії: з 50 чиновників до 80. З одного боку, збільшення суддівських місць дало можливість заробляти непогане жалування службовій братії. А, з іншого, якщо оцінювати її з боку інтересів хлібопашців, то відтепер вони мали відвозити в місто суддям замість трьох баранів – 15. Вінський категорично відкинув твердження французького економіста, теоретика школи фізіократів Поля де ла Рів'єра Мерсьє, якого Катерина II запросила в Росію, що совісні суди, де совість переважає над законами, вперше були запроваджені в Росії. Це дало привід Мерсьє назвати Катерину II «полуночною Семирамидою», яка запалила «зарю благоденствия рода человеческого». До того ж, на переконання Г.С. Вінського, совісні суди не стали справжніми судами, а набули лялькового характеру. Названі ним переваги – з'ясування справ по совісті, без зайвої тяганини – загубилися у звинуваченнях совісних суддів. Бо що ті могли вдіяти з цілими селами, які «тонули» в чаклунстві та ворожбитстві, що були там «вродженими». Вінський зауважив, що зустрічалися цілі села, у яких одна частина селян була «колдунами», а інша – «заколдованими». Не більше, ніж добрими намірами, виявилися і спроби вирішення більшості конфліктних справ, адже винний, зневажаючи позивача, міг і не з'явитися до совісного суду. Для прикладу Г.С. Вінський посилався на власні спостереження, бо мешкав у будинку уфимського совісного судді й неодноразово був свідком марних намагань чувашів і мордві знайти правду у совісного судді, який не брав їхні позови до уваги, натомість хвалився, що за дванадцять років обіймання служби він розглянув лише дванадцять справ.

Проте, є й протилежні міркування. Анонімний автор «Замечаний о Малой России», засуджуючи відміну Павлом I катерининських установ, серед інших звернув увагу й на совісний суд, за його словами – «божественный суд», який також слід було повернути українському суспільству [18, с.482].

Совісні суди привернули велику увагу письменників, літераторів, скоріше за все тому, що і для них, і для совісного суду слово, мораль, переконання важили набагато більше, ніж для інших членів суспільства. Певно, що саме це дозволяє зрозуміти, чому совісними суддями були й Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, й О.М. Островський. Перший з них очолював

кілька каденцій поспіль, з 1831 по 1840 рр., Харківський совісний суд. О.М. Островський після навчання на юридичному факультеті Московського університету служив писарем в Московському совісному суді з 1843 по 1845 рр. Не в останню чергу їхні драматичні твори багатством етнографічної буденності, яскравістю деталей народного життя завдячують совісному суду, де вони черпали сюжети з безпосереднього спілкування з людьми різного соціального походження. Достатньо лише зауважити репертуар драм Г.Ф. Квітки-Основ'яненка – «Дворянськіє виборы», «Ясновидящая», «Знахарь», «Мертвец-Шалун», «Праздник мертвецов», не кажучи вже про «Конотопську відьму», аби зрозуміти, що саме такі чи подібні справи про чари та чаклування розглядалися в Харківському совісному суді. До своїх обов'язків совісного судді Григорій Федорович ставився досить сумлінно, про що писав у листі до свого московського колеги М.П. Погодіна 1832 р. Там же він багатозначно зауважував, що на службі йому доводиться зустрічатися з таким, про що слід заволати («возопить») до уряду. (Зокрема: «Много есть предметов, за которые хотелось бы приняться, но должность отвлекает» [8, с.200].) А у листі 1839 р. до П.О. Плетньова, петербурзького критика, указував на те, що перебуває в очікуванні чергових виборів, і хотів би служити і в майбутньому, зважаючи на наявний стан здоров'я. У цьому ж листі надзвичайно вправно виписано, чому саме йому з поміж інших кандидатів на посаду совісного судді Харківське дворянське зібрання віддало перевагу. Він був невибагливим, сумлінним у з'ясуванні справ, дотримувався обмежень у побуті. Й, незважаючи на плітки, обмови про «неблаговоление императора», саме йому дісталась ця почесна посада. Навіть більше, він був представлений Миколі I, коли той відвідав Харків і знайомився з губернським начальством [8, с.222].

Проте найвищу оцінку совісному суду дав М.В. Гоголь, зокрема, у його знаменитих «Выбранных местах из переписки с друзьями», один з розділів яких, з промовистою назвою «Занимающему важное место», спеціально присвячений владі та звернений рядом рекомендацій до колишнього губернатора А.П. Толстого. Роздумуючи над державними справами, письменник аналізує внутрішню організацію влади, її залежність від людського фактора, намагається з'ясувати, що ж, врешті респт, спричиняє зростання зловживань, хабарництва, беззаконня, які держава не може викоринити. М.В. Гоголь у притаманній йому загостреній манері протиставляє законність та беззаконня, які існують як два окремі світи, причому беззаконня переважає. Влада без з'ясування питання, чому пройдисвіт («плут») свої душевні сили спрямовує на зло,

ніколи не позбавиться власних вад. А серед державних губернських установ влади лише совісний суд намагався вирішити цю проблему. На переконання письменника, саме він як «верх человеколюбия, мудрости и познания душевного», перетворює жорстокий закон на свою протилежність – справедливість, бо діє «полюбовно и миролюбиво в высоком христианском смысле, без проволочек по высшим инстанциям». До виборного принципу його формування додається не менш важлива риса – суддею стає «человеколюбивый и бескорыстнейший человек», що не потребує жалування, цієї «мирской приманки человека», як його визначив письменник [2, с.350–357], і який виконує свої завдання за покликом власної душі. Тож якщо совісний суддя судить справедливо, по совісті, то його слава сприятиме тому, що люди самі будуть звертатися до такого суду, адже, хто з них не бажає примирення? – ставить автор риторичне запитання.

Тож підведемо підсумок. Свідчення очевидців для пізнання ролі і місця совісного суду у житті суспільства кінця XVIII – 1860-х рр. є досить важливим історичним джерелом, однак соціальне коло тих, хто висловив свої погляди з приводу його діяльності, вкрай обмежене. До них відносилися особи з оточення верховної влади, самі судді та засідателі. Їх міркування вказують, що сучасники в цілому зрозуміли просвітницькі ідеї Катерини II та високо оцінили їхні можливості. Помітно, що серед сучасників було мало тих, хто звертався до послуг цього суду. Втім, для ширших висновків бракує саме спогадів конфліктуючих сторін, які могли б суттєво розширити наше уявлення про совісний суд, його популярність чи її відсутність серед населення, закоріненість цієї інституції в судову традицію, яка в імперській Росії була неоднаковою у кожному історичному регіоні. І звичайно, наблизити нас до розуміння цих проблем може залучення до творчої лабораторії історика діловодного комплексу совісних судів.

Джерела та література

1. Власть и реформы: От самодержавной к советской России. – СПб., 1996.
2. Гоголь Н.В. Выбранные места из переписки с друзьями // Гоголь Н.В. Статьи. – М., 1952.
3. Дневник Виктора Ипатьевича Аскоченского // Исторический вестник. – 1882. – Кн.7, 8, 9. 11.
4. Державин Г.Р. Сочинения. – СПб., 1871. – Т.6: Переписка (1794-1816) и «Записки».

5. Записка князя Безбородки о потребностях империи Российской // Русский архив. – 1877. – Кн.1.
6. *Записки Г.С. Винского* // Русский архив. – 1877. – Кн.1.
7. Записки Якова Ивановича де-Санглена: 1776–1831 гг. // Русская старина. – 1883. – Кн.1.
8. *Квітка-Основ'яненко Г.Ф.* Зібрання творів. – В 7 т. – К., 1981. – Т. 7: Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи.
9. *Колмаков Н.М.* Старый суд: Очерки и воспоминания // Русская старина. – 1886. – Кн.12.
10. *Мадариага И.* Россия в эпоху Екатерины Великой. – М., 2002.
11. *Наумов И.М.* Мои мысли о совестном суде и признательность к памяти преосвященного митрополита Амвросия. – СПб., 1830.
12. *Наумов И.М.* Мои мысли о совестном суде и об адвокатах при торьмах за невинных. – СПб., 1832.
13. *Наумов И.М.* Начертание естественного права, принадлежащее к 1-й части практического правоведения для граждан. М., 1808-1809.
14. *Наумов И.М.* Практическое правоведение для граждан. – Ч.1. – М., 1808.
15. Наумов Иван Мокеевич // Русский биографический словарь. – СПб., 1914. – Т.: Нааке-Николай.
16. *Орлов-Давыдов В.* Воспоминания совестного судьи (1848–1852) // Русский архив. – 1880. – Кн.2. – С.400–420.
17. Памятные записки А.В. Храповицкого. – М., 1862.
18. *Романович-Славатинский А.В.* Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. – СПб., 1870.
19. Российское законодательство X – XX веков. – В 9 т. – М., 1987. – Т.5. – Законодательство периода расцвета абсолютизма.

Валентина Шандра (Київ, Україна) Совісні суди в оцінці сучасників (остання чверть XVIII ст. – 1860-ті рр.)

У статті аналізуються свідчення сучасників про призначення совісного суду та його роль у житті суспільства. Уявлення історика про совісний суд збагачують спогади сановників з оточення Катерини II, які пропитували гуманні ідеї імператриці. Чиновники та самі судді, впроваджуючи в життя його принципи, зустрічали на своєму шляху чимало труднощів та протиріч. Письменники, які обіймали посади в совісних судах, скористалися цією обставиною для етнографічного збагачення своїх художніх творів, розмірковуючи при цьому про соціальну справедливість та роль совісного суду. Зауважено, що нечисленність спогадів та вузькість соціального складу авторів не гарантують об'єктивного висвітлення проблеми, хоча й збагачують її людським сприйняттям совісного суду.

Валентина ШАНДРА. Совісні суди в оцінці сучасників ...

Ключові слова: совісні суди, совісні судді та засідателі, губернські установи влади, свідчення сучасників

Валентина Шандра (Київ, Україна) Совестные суды в оценке современников (последняя четверть XVIII в. – 1860-е гг.)

В статье проанализированы свидетельства современников о совестном суде и его роли в жизни общества. Представления историка о совестном суде расширяют воспоминания сановников из окружения Екатерины II, которые пропагандировали гуманные идеи императрицы. Чиновники и сами судьи, воплощая в жизнь его принципы, сталкивались с немалыми трудностями и противоречиями. Писатели, занимая должности в этих судах, использовали их материалы в своих художественных произведениях, размышляя при этом о социальной справедливости и значении совестных судов для ее достижения. Отмечено, что в связи с небольшим количеством воспоминаний и узостью социального состава авторов, они не могут гарантировать объективного исследования проблемы, хотя и обогащают ее восприятием совестного суда современниками.

Ключевые слова: совестные суды, совестные судьи и заседатели, губернские учреждения власти, свидетельства современников

Valentyna Shandra (Kyiv, Ukraine) Courts of consciences (Sovisni) in the estimation of contemporaries (last fourth 18th – 1860-th)

In the article analysed the contemporaries' evidence of purpose of conscientious court and its role in the social life. The memories of the power behind the throne of Catherine II propagandizing her humane ideas enrich the historians points of views of conscientious court. Officials and judges, applying his principles in practice, encountered many difficulties and contradictions. Writers which held positions in conscientious courts took advantage of this circumstance for the ethnographic enriching of their literary works, reflecting the social justice and proper place of conscientious court in it. It is noticed that small number of memories and narrowness of social structure of authors are not guaranteed the objective enlightening of problem, though enrich it by human perception of conscientious court.

Key words: courts of conscience, judges of conscience and assessors, establishments of provinces of power, certificates of contemporaries